

Mezinárodní rok biodiverzity – „Pro pestrou přírodu, pro budoucnost“

Lidská sídla nabízejí mnoho rozličných ploch k životu a často i bohatou nabídku potravy. Některé druhy se dokonale přizpůsobily životu v blízkosti člověka a dnes žijí pouze v lidských sídlech. Jiné druhy se vyskytují ve volné přírodě, ale ve městech nalézají obdobu svého přirozeného prostředí. Staveniště a nová sídliště připomínají stepní stanoviště, k dalším místům, vhodným pro život řady druhů, patří např. rumiště bohatá na živiny, staré hřbitovy, městské parky, zahrady. Všechny tyto plochy představují náhradu přirozených (a ve volné krajině často mizejících) lokalit.

Bohužel místní druhovou pestrost obohacují také nepůvodní druhy, které vytlačují druhy domácí a šíří se i do volné krajiny. Dalším negativním trendem posledních let jsou zahrady s anglickým trávnikem, které ve městech neposkytují úkryt a dostatek potravy.

Pro měsíc duben byly vybrány dva druhy vázané na městské prostředí – **rorýs obecný** a **malolistá i velkolistá lípa**.

Rorýs obecný

(*Apus apus* (Linnaeus, 1758))

O rorýsovi obecném lidé velmi málo vědí, ačkoli s nimi po staletí žije v těsném sousedství, často doslova pod jednou střešou. Patří k nejvytrvalejším a nejrychlejším letcům, přestože původní představy o rychlosti značně převyšující 200 km/hod. nedávno přesná měření korigovala na „pouhých“ 111,6 km/hod.

Výskyt druhu v minulosti a současnosti

Jeho příběh dobře dokumentuje ovlivňování přírody člověkem. V době, která není historickými prameny nijak doložena, ale patrně sahá až někam do středověku, našli rorýsi vhodné podmínky ke hnízdění na lidských obydlích. Dnes hnízdí rorýs obecný od Evropy po střední Asii. Evropská populace zimuje v Africe na jih od Sahary, na hnízdištích tráví v průměru 109 dnů. Ornitologové odhadují počet rorýsů v Čechách na 60 až 120 tisíc párů.

Stručný popis druhu

Rorýs je temně hnědý pták velikosti vlaštovky, liší od ní se velikostí křídel, má je delší a užší. Oproti tělu má světlejší hrdlo, srpovitá křídla a vidlicovitě vykrojený ocas. Samci a samice jsou stejně zbarvení. Drápky na nohou umožňují rorýsovi přichytávat se na kolmých stěnách. Rorýs se průměrně dožívá sedmi let, nejvyšší zjištěný věk těchto ptáků je 21 let.

Biotopové nároky druhu

Více než 95 % rorýsů sídlí v různých typech dutin na lidských stavbách, kde tvoří menší kolonie. Rorýsi nejsou vázání na žádné specifické prostředí, jedinou pevnou vazbu mají na hnízdiště, kterému jsou věrní stejně jako partnerovi po celý život. Hnízdí jen jednou

do roka a jedno až tři mláděta tráví v hnízdě průměrně 43 dnů, tedy mnohem více, než mláděta jiných ptáků srovnatelné velikosti. Někdy je tato doba ještě podstatně delší (až 57 dnů), to když chladné nebo deštivé počasí dočasně připraví rorýse o zdroj potravy, kterou tvoří drobní členovci (hmyz, pavouci). Tehdy mláděta upadají do strnulého stavu, v němž mohou až dva týdny odolávat hladovění. Samice zůstávají v tuto dobu s mláděty, zatímco samci a nehnízdící ptáci odlétají i stovky kilometrů daleko, až do míst s příznivějším počasím a dostupnou potravou. Přesto nejsou rozmarné počasí největší pohromou rorýsů. Co tedy je pro rorýse opravdovou hrozbou?

Ohrožení a ochrana

Zatímco po staletí se rorýsům dobře dařilo v blízkosti člověka, nyní, především vlivem četných rekonstrukcí a (jinak pozitivně vnímanému) zateplování panelových domů, o hnízdiště přicházejí. Je to paradoxní situace. Nevíme zcela přesně, jak velký dopad tyto lidské činnosti mají, jeden z mála dokladů však máme z Prahy, kde v období 1989 – 2000 ubylo rorýsů o téměř 45 %! A nejinak tomu bohužel bude i v jiných městech republiky. Těžko bychom mezi ptáky hledali další příklady podobně dramatického úbytku.

Přítom řešení jsou známá a nestojí příliš peněz ani času. Spočívají v důsledné ochraně rorýsích hnízd, což je jediný účinný způsob ochrany rorýse samotného. Česká společnost ornitologická v rámci projektů, dotovaných Ministerstvem životního prostředí, vyvíjí a uvádí v život technická řešení a postupy šetrné k rorýsům, které lze uplatňovat při rekonstrukcích a při zateplování budov. Ornitologové vyvinuli i vhodné typy náhradních řešení, která mohou zanikající hnízdiště nahrazovat. Např. na budově MŽP v Praze byly koncem března osazeny dva rorýsovníky s celkem osmi hnízdními komorami.

Ještě není pozdě, ale s pomocí rorýsů nelze otálet. Bez spolupráce státní správy, stavebních společností, nevládních organizací a zapojení široké veřejnosti, která může pomoci např. vytvářením nových hnízdišť na domech, to však nepůjde. Více informací poskytnou specializované stránky www.rorysi.cz.

Víte, že...

... rorýs za den v průměru nalétá neuvěřitelných 800 km a díky fantastickým letovým schopnostem může ve vzduchu provádět všechny životně důležité činnosti: lovit potravu, odpočívat a spát, v letu se pářit i vyprazdňovat? Je stěžejní uvěřitelné, že mladí rorýsi, poté co vyskočí z hnízda, neusednou prakticky po dobu jednoho roku! Pouze v extrémně nepříznivém počasí krátce odpočívají zavěšeni na kmenech stromů či na spodní straně velkých listů.

Lípy

(*Tilia* (Linnaeus 1753))

Lípy jsou mohutné opadavé dřeviny, rozšířené dnes v mírném pásmu severní polokoule ve skoro 40 druzích. V České republice je můžeme vidět zejména v listnatých lesích od nížin až do nižších horských poloh.

Výskyt druhu v minulosti a současnosti

Nejstarší nálezy lip pocházejí z období křídy (56 – 34 mil. let př. n. l.). V období po době ledové byly lípy ve smíšeném dubovém lese zastoupeny nejvíce, v posledních tisíciletích ustupovaly vlivem rozšiřování ploch pro zemědělství a pastvu. Na jejich dřívější hojný výskyt ukazuje řada topografických názvů jako Lípa, Lipany, Lipence, Lipové, Lipůvka a další. Výskyt lip v kulturních lesích byl v minulých stoletích negativně ovlivněn monokulturním smrkovým hospodařením. V současnosti lípa roste v Evropě a v Malé Asii.

Lípa v Karlovicích, *Tilia cordata* Mill., Beskydy

Stručný popis druhů

Mezi u nás původní dřeviny patří lípa srdčitá (*Tilia cordata* Miller) a lípa velkolistá (*Tilia platyphyllos* Scopoli) a kříženec obou těchto druhů – lípa obecná (*Tilia x vulgaris* Hayne). Kromě těchto našich domácích druhů se u nás zahradnický pěstuje okolo 20 druhů, např. lípa plstnatá (stříbrná) – *Tilia tomentosa* Moench, lípa americká – *Tilia americana* L., lípa zelená (lípa krymská) – *Tilia euchlora* K. Koch. a další.

***Tilia cordata* Mill. – lípa malolistá (srdčitá)** je mohutný strom s široce vejčitou až kulovitou hustou korunou, vysoký 10 - 30 m. Má střídavé, dlouze řapíkaté listy se srdčitě okrouhlou, na okraji zubatou až pilovitou čepelí. Na líci jsou tmavozelené, na rubu sivozelené, v úžlabí žilek mají chloupky, jinak jsou lysé. Z úžlabí listů vyrůstají vidlanovitá květenství 5 -15 pravidelných květů. Kořenový systém této lípy je srdčitý se silnými postranními kořeny, odolný k vyvracení. Lípa malolistá se dožívá až 500 – 700 let. Kvete na přelomu června až července, zatímco lípa velkolistá kvete asi o 14 dní dříve.

***Tilia platyphyllos* Scop. – lípa velkolistá** je mohutný strom s široce kuželovitou korunou, vysoký 20 - 40 m. Má střídavé, dlouze řapíkaté listy, svrchu tmavě zbarvené a řídce bíle chlupaté, vespod světleji zbarvené a zřetelně bíle chlupaté, se srdčitě okrouhlou, na okraji zubatou až pilovitou čepelí. Z úžlabí listů vyrůstají vidlanovitá květenství pravidelných květů. Lípa velkolistá má mohutný kulový kořen s dlouhými postranními kořeny, které jsou bohatě větvené. Je to dlouhověká dřevina, dožívá se 700 – 800 let, výjimečně snad až 1000 let.

Biotopové nároky stromů

Oba druhy lip patří k polostinným dřevinám. Lípa malolistá je odolná vůči mrazu, zatímco velkolistá lípa je citlivá na pozdní mrazy. Rostou na čerstvě vlhkých, humózních půdách, bohatých na živiny (na suťových půdách roste více lípa malolistá), nerostou jen na extrémně kyselých půdách. Hojně se vyskytují v nížinách a pahorkatinách, jsou citlivé na zasolení půdy.

Využití

Jak lípa srdčitá, tak i lípa velkolistá jsou lesnický i sadovnický velmi cenné dřeviny. Dřevo je měkké, snadno obrobitelné, má široké využití (pro výrobu překližek, beden, dřevité vlny, tužek), dále také v řezbářství a sochařství. V minulosti se z lip těžilo lýko – vyráběly se z něj nádoby na obilí a mouku (ošatky), střevíce (např. pověstné lýčené střevíce Přemysla Oráče), pletly se rohože, používalo se místo papíru, k pokrývání staveb, známé jsou lýkové provazy apod.

Květenství se sbírají pro léčivé účinky (lipový květ). Lípy jsou dřeviny medonosné, včelařsky důležité. V lesnictví jsou vysazovány jako meliorační a půdoochranné dřeviny, v sadovnictví jsou používány jako alejové stromy i solitéry, v historických úpravách i pro vyšší stříhané stěny.

Ohrožení a ochrana

Staří Slované a Germáni uctívali lípy a duby (symboly ženského a mužského principu). Lípy byly uctívány pro svou dlouhověkost a mohutnost, v pozdějších dobách pak pro svůj užitek. V zahradním umění jsou ceněny pro svou velkolepost a životaschopnost.

To, že lípa je tradována jako náš národní strom, vzniklo v době národního obrození, kdy lípu oslavil Jan Kollár v Předzpěvu své Slávy dcery jako „svěcený Slovanů strom“. Začátkem 20. století vznikl první soupis starých a památných stromů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Zde je uvedeno 87 lip, z nichž řada existuje dodnes, např. Husova lípa v Chlístově, Vejdova lípa u Pastvin, Karlova lípa v Klokočově, Sudslavická lípa u Vimperka a celá řada dalších.

V zákoně č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny se uplatňuje zvláštní ochrana dřevin v kategorii „Památný strom“. Z celkového počtu je 44 % dřevin rodu *Tilia*. V kategorii nejstarších (veteránů) je zařazeno 977 lip. Největší měřitelný obvod kmene má Vejdova lípa (12 metrů a 52 cm – měřeno ve 130 cm nad zemí v r. 1996). Spolu s Karlovou lípou v Klokočově budou zřejmě patřit k nejstarším. S řadou památných lip se spojují pověsti nebo historické události. Lípy jsou krajinnými dominantami a podílejí se na dotváření krajiny a jejího rázu.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví v Průhoncích ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR v Praze řešil v letech 1997 až 2005 úkol záchrany genofondu památných stromů, do kterého bylo zařazeno 327 položek rodu *Tilia*. Z nejhodnotnějších památných stromů tohoto rodu byly získány rouby a naroubovány na vhodné podnože. Tak byli vypěstováni noví jedinci, potomci původních památných stromů, z nichž řada byla již vrácena zpět na vhodná místa a do krajiny.

Víte, že....

... věk Klokočovské lípy (Karlovy), k níž se váže pověst, že u ní odpočíval císař Karel IV., se odhaduje na tisíc let? Znáte ve svém okolí nějakou lípu, která by si zasloužila být vyhlášena památným stromem?

Kontakty:

Libuše Vlasáková, odbor mezinárodní ochrany biodiverzity MŽP
tel.: 267 122 372, e-mail: libuse.vlasakova@mzp.cz

Michael Hošek, sekce dokumentace přírody a krajiny AOPK ČR
tel.: 241 082 802, e-mail: michael.hosek@nature.cz

Petra Roubíčková, tisková mluvčí MŽP
tel.: 267 122 314, email : petra.roubickova@mzp.cz

Autoři fotografií:

Rorýs obecný: str. 1- Josef Hlásek; str. 2 – Mika Brunn, Ivan Mikšík (větrací otvory v podstřeší panelových domů-typické hnízdiště rorýsů), Jakub Čejka (rorýsovník);
Lípa: str. 3 – Jaroslav Müller, Správa CHKO Beskydy; str. 4 - Zuzana Růžičková, AOPK Pardubice

Vejdova lípa, *Tilia platyphyllos* Scop., Pastviny